



INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FE'LLARNING AKSIONAL XUSUSIYATLARI

Muratova Manzura Islamovna

Karshi davlat universiteti

Telephone: +998 95 480 27 27

Email: muratovamanzura27@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada fe'llarning aksional xususiyatlari va aspektual ma'nolari, xususan, chegaralanganlik va chegaralanmaganlik kategoriyalari tadqiq qilinadi. Shuningdek, maqolada kontekstual konkretizatorlar orqali chegaralanmagan fe'llarning vaqtinchalik telik ma'no kasb etishi masalasi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Fe'l, aksional xususiyat, chegaralanganlik, chegaralanmaganlik, aspektual ma'no, semantika, kontekstual o'zgaruvchanlik

Abstract

The article investigates the actional properties and aspectual meanings of verbs, particularly the categories of telicity (boundedness) and atelicity (unboundedness). The article also examines how contextual concretizers can temporarily assign telic meaning to inherently atelic verbs.

Keywords: Verb, actional property, telicity, atelicity, aspectual meaning, semantics, contextual variability

Аннотация

В статье рассматриваются аксиональные свойства и аспектуальные значения глаголов, в частности категории завершённости (ограниченности) и незавершённости (неограниченности). Также рассматривается возможность временного придания неограниченным глаголам значений завершённости через контекстуальные конкретизаторы.



Ключевые слова: Глагол, аксиональное свойство, завершённость, незавершённость, аспектуальное значение, семантика, контекстуальная изменчивость

Tilshunosikda fe'llarning aksional xususiyatlari va aspektual ma'nolarini tadqiq qilishda, dastlab ularning aksional (chegaralangan/chegaralanmagan) xususiyatlari aniqlaniladi, keyin esa aksional guruhlarga ajratiladi. Bunday aksional guruhlash, fe'l semantikasidagi ma'nolarni kengroq yoritish va ular ifodalaydigan aspektual ma'nolarga aniqlik kiritishga yordam beradi.

Fe'llarning chegaralanganlik va chegaralanmaganlik xususiyatlari xususida bugungi kunga qadar bir qancha ishlar qilingan bo'lib, ulardan A.V.Bondarko "harakatning ichki chegaraga bo'lgan munosabati aspektual maydondagi dominant belgini namoyish etadi" deydi.¹ L.Vendler biror fe'lda harakatning tugallanish ma'nosi mavjudligini chegaralanganlik, deb hisoblaydi.² I. P. Ivanova esa "chegaralangan fe'llar tugallanish fazasiga yetishga intilgan va tugal nuqtaga yetish natijasida harakatning to'xtashi tushuniladi" deb ta'kidlaydi.³ G'.Q.Mirsanov fe'lning chegaralanganlik va chegaralanmaganlik xususiyatiga quyidacha ta'rif beradi "Chegaralanganlik fe'lning leksik-semantik xususiyati bo'lib, fe'lning ichki tugal chegarasining mavjudligi bilan chegaralanmagan fe'llardan farq qiladi. Ichki chegara deyilganda, fe'l leksemasining o'zida mavjud bo'lgan harakatning boshlanishi, yoki tugal nuqtaga intilishi nazarda tutiladi."⁴

Aytish mumkinki, chegaralanganlik fe'lning semantikasiga bog'liq bo'lib, ish – harakatni ichki chegara doirasida sodir bo'lishini anglatrsa, chegaralanmaganlikda bu kabi ichki chegaraning mavjud emasligi namoyon bo'ladi. Masalan, *She couldn't*

¹ Бондарко А. В. Лимитативность как функционально-семантическое поле // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. – Ленинград, Таксис. 1987. – 46-67 с.

² Vendler Z. "Verbs and Times." *Philosophical Review* 56, 1967. –P. 143 –160.

³ Иванова И. П. Вид и время в современном английском языке. – Ленинград, Таксис, 1961. – 200 с.

⁴ Mirsanov G'.Q. Diskurs tarkibida aspektual va temporallik mazman ifodasi. Navruz. Toshkent, 2018. 114 – 137



*even talk English yet.*⁵ Bu gapda chegaralangan ish harakat namoyon bo‘lib, subyekt xali ham ish - harakatni bajarish qobiliyati ega emasligi aks ettirilgan. Chegara ingliz tilidagi yet payt ravishi va gapdagi kesimning o‘tgan zamondagi modal ekspressiv shakli (couldn't talk) bilan ifodalangan. "Yes, yes," I said. "You talk."⁶ Bu gapda esa, chegaralanmagan aksional xususiyat aks ettirilib, so‘zlovchi tinglovchiga ish – harakatni bajarish imkonini berayotgani va bu ish – harakatning bajarilish chegarasi yo‘qligi yaqqol ko‘rinib turibdi.

Chegaralanmaganlik xususiyatli fe’llarning semantikasida ichki boshlang‘ich, yakuniy, chegaraning yo‘qligi bilan izohlanadi. Bu guruh fe’llari subyektning gapirish usulini, tarzini ifodalashi bilan ajralib turadi. G‘.Q.Mirsanovning fikriga ko‘ra, chegaralanmagan fe’llar kontekstdagi konkretizatorlar orqali chegaralanganlik xususiyatiga ham ega bo‘lishi mumkin.⁷ Olim bunga I.P.Ivanovning “chegaralanmagan xususiyatli fe’llar chegaralangan ma’noni kontekstdagi grammatik vositalarga bog‘liq bo‘lishi” haqidagi fikrini asos qilib oladi. Eng asosiysi, chegaralanmaganlik fe’llarning leksik ma’nosida ichki chegaraning yo‘qligi muhim sanalishini ta’kidlaydi.⁸ Shu o‘rinda, G‘.Q.Mirsanov fe’llarning aksional guruhini aniqlashda uning semantikasiga asosiy e’tiborni qaratishni taklif qiladi va nutq konteksti ta’siri ostida o‘zgargan fe’llarni ikki aksional xususiyati fe’llar guruhiga kiritib bo‘lmasligini ta’kidlaydi.⁹

Chegaralanmaganlik xususiyatiga ega fe’llar aspektologik tizimda alohida semantik guruh sifatida qaraladi. Ularning asosiy belgilovchi xususiyati harakat strukturasida ichki boshlanish nuqtasi va yakuniy chegaraning aniq ifodalanmaganligidir. Bu holat fe’l semantikasida jarayonning ochiqligi,

⁵ Theodor Dreiser. Twelve men. 1919. www.HomeEnglish.ru. – p. 16.

⁶ O’sha manba. – p. 26.

⁷ Mirsanov G‘.Q. Diskurs tarkibida aspektual va temporallik mazman ifodasi. Navruz. Toshkent, 2018. – 45 b.

⁸ Иванова И. П. Вид и время в современном английском языке. – Ленинград, Таксис, 1961. – 67 с.

⁹ Mirsanov G‘.Q. Diskurs tarkibida aspektual va temporallik mazman ifodasi. Navruz. Toshkent, 2018. – 48 b.



davomiyligi va tugallanmaganligi bilan izohlanadi. Shuning uchun ham bunday fe'llar nutqiy faoliyatning “jarayon markazli” modelini hosil qiladi.

Chegaralanmagan fe'llar nutqiy akti natijaga emas, balki jarayonning o'ziga yo'naltiradi. Masalan, “gapirmoq”, “so'zlamok”, “muhokama qilmoq”, “fikr bildirmoq” kabi fe'llar kommunikativ faoliyatni uning ichki dinamikasi orqali aks ettiradi. Bu yerda asosiy e'tibor harakatning tugashiga emas, balki uning qanday amalga oshirilishiga qaratiladi.

Chegaralanmaganlikning markaziy komponenti — ichki chegaraning yo'qligi — fe'l semantikasida asosiy determinant sifatida chiqadi. Bu holat A. V. Bondarko tomonidan ishlab chiqilgan funksional-semantik aspektuallik nazariyasida ham alohida ta'kidlanadi.¹⁰ Unga ko'ra, harakatning telik yoki atelik xususiyati faqat grammatik shakllar bilan emas, balki leksik sema orqali ham belgilanadi.

G'.Q. Mirsanovning fikriga ko'ra, chegaralanmagan fe'llar kontekstdagi konkretizatorlar orqali chegaralanganlik xususiyatiga ega bo'lishi mumkin. Bu yondashuv fe'l semantikasining kontekstual o'zgaruvchanligini ko'rsatadi.

I.P. Ivanov esa bu fikrni yanada kengaytirib, chegaralanmagan fe'llar kontekstual grammatik vositalar ta'sirida telik (chegaralangan) ma'no kasb etishi mumkinligini ta'kidlaydi. Masalan: “U uzoq gapirdi” — atelik; “U nutqini tugatdi” — telik.

Chegaralanmagan fe'llarning muhim xususiyatlaridan biri subyektning nutqiy faoliyat usuli va tarzini ifodalashidir. Bu guruh fe'llari nafaqat “nima qilish”ni, balki “qanday qilib qilish”ni ham ko'rsatadi. Masalan:

- “tez gapirmoq” → *to speak quickly / to talk fast*
- “tinch ohangda so'zlamok” → *to speak in a calm voice / to speak gently*
- “uzoq muhokama qilmoq” → *to discuss for a long time / to have a long discussion*

¹⁰



Bu birliklarda uslubiy va pragmatik komponentlar kuchli ifodalanadi. Demak, chegaralanmagan fe'llar faqat harakatni emas, balki kommunikativ strategiyani ham aks ettiradi.

Chegaralanmagan fe'llarning chegaralangan ma'noga o'tishi ko'pincha kontekstual konkretizatorlar orqali amalga oshadi. Bular:

- vaqt ko'rsatkichlari (5 daqiqa gapirdi);
- natija bildiruvchi birliklar (nutqini yakunladi);
- chegaralovchi leksik vositalar (oxirigacha muhokama qildi).

Bu vositalar fe'lning ichki semantik strukturasini qayta tashkil qiladi va uni telik holatga yaqinlashtiradi.

G'.Q. Mirsanov fe'llarning aksional guruhini aniqlashda ularning semantikasiga asosiy e'tibor qaratilishini taklif qiladi. Bu yondashuvda fe'lning leksik ma'nosi birlamchi, kontekst esa ikkilamchi omil sifatida qaraladi.

Shunga ko'ra, kontekst ta'sirida o'zgargan fe'llarni ikki aksional xususiyatli (ham telik, ham atelik) guruhga kiritish ilmiy jihatdan to'liq asoslanmagan deb hisoblanadi. Chunki asosiy semantik yadroni leksik birlikning o'zi belgilaydi.

Chegaralanmagan fe'llarning semantik yadrosi invariant xususiyatga ega bo'lib, u kontekst o'zgarishiga qaramay saqlanadi. Bu invariant:

- jarayonlilikni;
- natijasizlikni;
- ochiq struktura xususiyatini o'z ichiga oladi.

Shu sababli, kontekst faqat yuzaki modifikatsiya hosil qiladi, lekin asosiy semantik turga to'liq ta'sir eta olmaydi.

Chegaralanmagan fe'llar kommunikativ jarayonning dinamik tabiatini ifodalaydi. Ular dialogik nutqda muhim rol o'ynaydi, chunki muloqot odatda yakuniy natijadan ko'ra jarayon sifatida kechadi.

Masalan: "Ular bahslashmoqda" — davomiy interaktiv jarayon; "Ular fikr almashmoqda" — ochiq kommunikativ tizim;



Bu fe'llar ijtimoiy interaksiyani modellashtiradi. Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan, chegaralanmagan fe'llar inson ongida "davomiy harakat" konseptini shakllantiradi. Inson bu fe'llarni idrok etganda, ularni yakunlangan hodisa emas, balki vaqt ichida yoyilgan jarayon sifatida tasavvur qiladi. Bu esa til va tafakkur o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni ko'rsatadi.

Shunday qilib aytish mumkinki, tilshunoslikda fe'llarning aksional xususiyatlarini o'rganish aspektual ma'nolarni aniqlash va tavsiflashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, chegaralanganlik va chegaralanmaganlik kategoriyalari fe'l semantikasining ichki tuzilishini, harakatning vaqt va natija bilan bog'liq xususiyatlarini ochib berishga imkon yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chegaralangan fe'llar harakatning ichki tugal nuqtaga yo'naltirilganligini ifodalasa, chegaralanmagan fe'llar esa boshlanish va yakun chegaralari aniq belgilanmagan, davomiy hamda jarayon markazli harakatlarni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бондарко А. В. Лимитативность как функционально-семантическое поле // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. – Ленинград, Таксис. 1987. – 46-67 с.
2. Vendler Z. "Verbs and Times." Philosophical Review 56, 1967. –Р. 143 – 160.
3. Иванова И. П. Вид и время в современном английском языке. – Ленинград, Таксис, 1961. – 200 с.
4. Mirsanov G'.Q. Diskurs tarkibida aspektual va temporallik mazman ifodasi. Navruz. Toshkent, 2018. 114 – 137